

**Millî Mücadele
Döneminde
Diyarbakır ve Çevresinde
Din Adamlarının
Faaliyetleri**

**Activities of Clergy
in Diyarbakır and
its Surroundings
During
the National Struggle**

Fahri Özteke

Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır ve Çevresinde Din Adamlarının Faaliyetleri

Fahri Özteke*

Özet

Dünyanın ilk büyük uygarlıklarının inşa edildiği Güneydoğu Anadolu bölgesinde, eskiçağlardan beri inançlar ve din adamları kitleler üzerinde büyük etkiler bıraktı. Türk'ün son büyük bağımsızlık mücadelesi sırasında da bu sosyolojik gerçek bir kez daha kendini gösterdi. Çoğu din adamı, Millî Mücadele döneminde bölge halkına Mustafa Kemal Atatürk ve millî birliklere destek olmaları çağrısında bulundu. Amasya, Erzurum ve Sivas'ta Türk vatanının bölünmez bütünlüğüne yönelik yapılan vurgu Diyarbakır yöresinde millî şuura sahip din adamları tarafından seslendirildi. Müftüler, imam ve hatipler, vaizler ve tarikat şeyhleri bir taraftan halkı cepheye mobilize ederken diğer taraftan ayrılıkçı eylemlere karşı insanları uyardı. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz öncesinde Diyarbakırlıların, Türk ordusuna yaptığı lojistik yardımlarda din adamlarının söylemleri bir hayli etkili oldu. Bu çalışmada arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve orijinal kaynaklar ışığında spesifik olarak Millî Mücadele'ye arka çıkan Diyarbakırlı manevi önderlerin çabaları göz önüne serildi. O kişilerin önemli bir bölümü, Anadolu fetvasına imzalarını atarak tüm tehditleri hiçe saydı. Diyarbakır Müftüsü, Lice Müftüsü, Silvan Müftüsü ve Ergani Müftüsünün yanı sıra onlarca din adamı, işgal edilmeyen topraklarda ikamet etmelerine rağmen millî birlik ve beraberliğin pekişmesine katkı sağladı. Diyarbakır yöresindeki cami, mescit ve dergâhlar din adamları tarafından vatandaşları bilinçlendirmek amacıyla kullanıldı. Bütün bu gayretler ülke genelinde kardeşlik atmosferinin oluşmasında itici bir güç olarak öne çıktı.

Anahtar Kelimeler

Müftü, Milli Bilinç, Fetva, Cami, Atatürk, Yardımlaşma

---

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi, fozteke26[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-6852-2089.

Activities of Clergy in Diyarbakır and its Surroundings During the National Struggle

Abstract

In Southeastern Anatolia, where the world's first great civilizations were built, beliefs and clergy have had a great impact on the masses since ancient times. During the last great Turkish struggle for independence, this sociological reality once again manifested itself. Many clerics called on the people of the region to support Mustafa Kemal Atatürk and the national troops during the National Struggle. The emphasis on the indivisible integrity of the Turkish homeland in Amasya, Erzurum and Sivas was echoed by clerics with a national consciousness in the Diyarbakır region. Mufti's, imams, preachers and sheikhs of religious orders mobilized people to the front while warning against separatist acts. Before the Battle of Sakarya and the Great Offensive, the rhetoric of the clergy was highly influential in the logistical aid provided by the people of Diyarbakır to the Turkish army. In the light of archival documents, periodicals and original sources, this study specifically examines the efforts of Diyarbakır's spiritual leaders who supported the National Struggle. A significant number of them ignored all threats by signing the Anatolian fatwa. The Mufti of Diyarbakır, the Mufti of Lice, the Mufti of Silvan and the Mufti of Ergani, as well as dozens of clergymen, contributed to the consolidation of national unity and solidarity despite residing in unoccupied territories. Mosques, masjids and dervish lodges in the Diyarbakır region were used by clerics to raise awareness among citizens. All these efforts stood out as a driving force in creating an atmosphere of solidarity throughout the country.

Keywords

Mufti, National Consciousness, Fatwa, Mosque, Atatürk, Solidarity

1. Giriş

Türk-İslâm tarihi boyunca Anadolu'da birçok din adamı yetişti. Genelde tarikat çevreleriyle ilintili bu şahıslar, bir taraftan halkı "irşad" ederken diğer taraftan sosyokültürel ve ekonomik yaşamın imar edilmesine katkıda bulundu. Asya'nın içlerinden gelinerek Anadolu ve Trakya'nın Türkleştirilip İslamlaştırılmasında din adamlarının yadsınamaz payları oldu.¹ Osmanlı Devleti zamanında da fütüvvet ruhunun gelişmesinden toplumsal yapının şekillenmesine, Balkanlardaki iskân politikasının hayata geçirilmesinden mimari alanda kalıcı eserler bırakılmasına kadar "din büyüklerinin" çeşitli faaliyetlerinden bahsetmek mümkündür.² Hatta söz konusu çabalar çoğu vakit devlet eliyle desteklenmiştir.³

Vatan coğrafyasının mühim parçalarından Güneydoğu Anadolu Bölgesi çeşitli etnik kimliklerin iletişim alanı olduğu için "sosyoloji" buradaki din adamlarına ayrı bir misyon yükledi.⁴ Bu nazik görev, din adamları tarafından imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde de yerine getirildi. "Ulemanın" yapıcı tavrı bölge halkının Türklerle birlikte yaşama iradesini perçinledi. Böylece ekseriyeti dış kaynaklı bölücü ve yıkıcı çabaların önüne set çekildi. Özellikle devlet otoritesinin tamamen kaybolduğu mütareke sürecinde Müslüman din adamları adeta "sosyal sigorta" vazifesi gördü.⁵ Sivil halk ne olup bittiğini anlamaya çalışırken, onların olayları doğru okuması sayesinde geniş kitleler ulusal direnişin yanında saf tuttu.⁶ Dinin birleştirici nosyonunu kanıtlayan "Anadolu Fetvası" Güneydoğu Anadolu'da yirmi civarında din adamı tarafından imzalandı.⁷ Onlar arasında Diyarbakır yöresinde müftülük yapanlar başı çekti.

Bu çalışmada, spesifik olarak Diyarbakır'daki din adamlarının Millî Mücadele'de izledikleri tutuma dikkat çekildi. O yıllarda Diyarbakır işgal edilmemesine rağmen, emperyalistlerin farklı kurgularından dolayı şehirde kaotik bir ortam egemendi.⁸

¹ Bkz. Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990; M. Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Haz. Mehmet Katar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

² Bkz. Ömer Lütfi Barkan, *İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar*, Haz. Yahya Kemal Taştan, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2021.

³ Zekeriya Akman, *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2013, s.28-43.

⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.28.

⁵ Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından sonra verdiği bir beyanatta din adamlarının Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında büyük katkılar sunduğundan bahsetti: "Sarıklı din adamlarının, imam ve müezzinlerin, kürsü vaizlerinin, medrese hocalarının, tekke mensuplarının Millî Mücadele'deki hizmetlerini şükranla yâd etmeyi bir vazife bilirim. Bunlar dini mefkûreler sevki ile Millî Mücadele'nin muvaffakiyetine can u gönülden çalışmışlardır. Bu çetin yılların hatıraları anlatmakla bitmez. Millî Mücadele yıllarında vatana hizmet eden bu din adamlarını ölmüşlerse rahmetle, yaşıyorlarsa minnetle anarım". Bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, "Derviş Gazi Bir Neslin Seferberlik Serencâmı", *Keşkül*, 35 (2015), s.112.

⁶ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s.6.

⁷ Ankara Müftüsü M. Rifat Börekçi (1860-1941) tarafından hazırlanan fetva için bkz. *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi* [ATASE], İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu, Klasör No: 525, Ds. 8-129, F. 2; "Fetva-yı Şerife", *Hâkimiyeti Milliye*, 5 Mayıs 1336, s.1.

⁸ 19. ve 20.yüzyıllarda emperyalistlerin Diyarbakır gibi büyük Anadolu şehirlerinde yürüttüğü zararlı çalışmaların başında misyonerlik faaliyetleri geliyordu. Buradan hareketle, 1891'den 1939'a kadar

Öngörülü Müslüman din adamları, Türk vatanını parçalama planlarına karşı Türk ordusuna yollanan yardımlar, işgaller karşısında tertiplenen mitingler, üst birimlere çekilen protesto telgrafları ve millî cemiyetlerin tesisinde halka önderlik etti. Etnik ayrımcılığın sebep olacağı yıkıma işaretlerle insanları uyardı. Gençleri cepheye kanalize ederken cami, mescit, tekke ve zaviyelerdeki konuşmaları ile vatandaşları Mustafa Kemal Atatürk'ün yaktığı bağımsızlık meşalesi etrafında toplamak için yoğun çaba harcadı. Diyarbakırlı din adamları içinde Millî Mücadele'ye doğrudan arka çıkanlardan Hacı İbrahim Efendi, Abdurrahman Efendi ile Ahmed el-Hasi Efendi'nin yaşamları ve ulusal direniş yıllarındaki etkinlikleri bu çalışmada irdelendi. Böylece cephe gerisindeki insan faktörünün ne kadar kritik öneme sahip olduğu ortaya konuldu. Arşivlerden temin edilen dokümanlar, süreli yayınlardan sağlanan bulgular, biyografik eserler ve o döneme dair kaleme alınmış orijinal kaynaklar çalışmaya yön verdi.

2. Doğu'nun Manevi Büyüklerinden Hacı İbrahim Efendi (1868-1922)

Millî Mücadele'nin en temel insan kaynaklarından biri sayılan ve halkı psikolojik olarak direnişe hazırlayan din adamları, Batı ve Orta Anadolu'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da son derece önemli işler başardılar.⁹ Doğu'da millî şuur sahibi din adamlarının başında Diyarbakır Müftüsü Hacı İbrahim Efendi geliyordu. Camidizadeler sülalesinin bir ferdi olan İbrahim Efendi'nin babası, yirmi beş yıl boyunca Diyarbakır'da müftülük görevini yürüten Elhac Seyyid Abdulğani Efendi, annesi ise Hacı Rahile Hanım idi.¹⁰ Eğitim öğretime büyük önem veren Abdulğani Efendi, Diyarbakır'da Mekteb-i İdadi'nin açılmasına öncülük yapanlardan idi.¹¹

etkinlik gösteren "Genç Hristiyanlar Cemiyeti (YMCA)" isimli örgüt birçok şehirde kargaşa çıkarmak için uğraştı. Diyarbakır'da şubesi olmasa da Bitlis, Harput ve Antep'ten gelen cemiyetle bağlantılı Hristiyan din adamları şehirde bir kaos ortamı meydana getirmek amacıyla ellerinden geleni ardına koymadı. Onların yıkıcı gayretleri karşısında imamlar, hatipler ile şeyhler halkı ikaz ederek Diyarbakır'da barış ortamının bozulmaması için çabaladı. Aynı dönemde *Sebîlürreşâd* dergisi, söz konusu cemiyetin masum bir yapılanma olmadığı konusunda bazı tespitlerde bulunarak Millî Mücadele'nin komuta heyetine uyarılarda bulundu: "Anadolu mücadelesinin rûhunu sezmiş olanlar, şüphesiz medeniyet ve şefkat kisvesi altında İslâm ve Türk muhitlerine sokulan bu koyu Hristiyan ruhunun nüfuz ve hulûlüne mâni olmak mecburiyetindedirler. Avrupa ve Amerika'nın sermâyedâr âlemi, bir taraftan top ve tüfenk ile diğer taraftan da öyle alttan alta zehirlerle İslâm âleminin düşmanlarıdır." Bkz. *Sebîlürreşâd*, "Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin Faâliyeti", 19/483 (4 Haziran 1337), s. 160.

⁹ Mütareke İstanbul'unda görev yapan üst düzey İngiliz yetkililerden Haron Armstrong, din adamlarının Türk bağımsızlık savaşının gidişatına nasıl tesir ettiğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Bizler Türk din adamlarının bu mevzularda faal rol oynayacaklarını asla tahmin etmiyorduk. Araştırmalarımız Türk mukavemet menbalarının meydana çıkarılması yolunda müspet bir netice vermeyince ısrarlı ihbarları değerlendirerek tekkeler, mescitler, camiler gibi dini müesseseler üzerinde yoğunlaşarak din adamlarını takip ve kontrole başladık. Elde ettiğimiz malumat ve hakikatler bizleri hayrete düşürdü. Bunlar münhasıran telkinlerle ve maneviyatı yükseltmekle iktifa etmemişler, fiil olarak da direniş teşkilatları içinde bizzat vazife almışlardı. Halk üzerinde tesirleri fevkalade olduğundan, üzerlerine aldıkları vazifeleri muvaffakiyetle ifa etmişlerdi." Bkz. Recep Çelik, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, İstanbul: Emre Yayınevi, 2000, s.8.

¹⁰ *Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi* [DİBA], İbrahim Efendi, Sicil Dizi Pusulası, Müsbite Evrakları, Sicil Numarası: 23-109, 1931.

¹¹ İbrahim Efendi'nin ailesi, eğitim ve iş hayatı hakkında bkz. Selçuk Akşin Somel, "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır'da Sivil Devlet Eğitimi'nin Ortaya Çıkışı (1868-1908)", *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Der. Bülent Doğan, İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013, s.153; *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi* [BOA] Şûrâ-yı

İbrahim Efendi'nin yaşamındaki en önemli dönüm noktalarından biri, 26 Eylül 1912'de V. Mehmed zamanında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin onayıyla Diyarbakır Müftülüğüne getirilmesi oldu.¹² Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele boyunca bu görevini ara vermeden sürdürdü. Müftülüğü sırasında her daim vatanın bölünmez bütünlüğünden yana tutum takındı.¹³ İnsanlığa yararlı olmaya adanmış ömrü 26 Şubat 1922'de sona erdi. Naaşı aynı gün Diyarbakır Dağkapı'daki mezarlığa defnedildi.¹⁴ İlerleyen yıllarda ailesi "Uluğ" soy ismini kullandı.¹⁵

Şark meselesi ekseninde emperyalistlerin Türk-İslam topraklarını yağmaladığı I. Dünya Savaşı'nda, İbrahim Efendi sıradan bir vatandaşın başaramayacağı işlere imza attı. 14 Kasım 1914 günü, ilan edilen "cihad-ı ekber"den¹⁶ hemen sonra harekete geçerek halkı "kıyam"a davet etti. Diyarbakır merkezli ve sadece gönüllülerden meydana gelen yaklaşık 800 kişilik bir savunma birliği kurdu.¹⁷ Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk, 2. Ordu Komutanı Vekili sıfatıyla Diyarbakır'da görev yapmaya başladı.¹⁸ Şehirdeki din adamları ile sık sık bir araya gelerek her ortam ve koşulda onların desteğine gereksinim duyulduğunu anlattı. Eldeki verilerden İbrahim Efendi'nin Mustafa Kemal Atatürk ile yüz yüze görüştüğüne dair kesin bir kaniye ulaşmak mümkün değildir. Fakat yine de böyle bir karşılaşmanın gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, din adamları ile fikir alışverişinde bulunurken İbrahim Efendi de askerî ve idari erkânla sürekli dirsek teması içinde olmuştur.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda İbrahim Efendi, sırf Sarıkamış'ta 70 bin Osmanlı askerinin şehit düştüğü Kafkas Cephesi'nde gönüllü birliğinin başına geçerek amansız bir mücadele örneği sergiledi.²⁰ Doğudaki üstün hizmetleri nedeniyle "Harp Liyakat Madalyası" ile

Devlet N F. 1455/6-c; Şefik Korkusuz, *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakır Uleması*, İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1996, s.21; Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele Din Adamları II*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s.149; Şefik Korkusuz, *Diyarbakır Kadı, Müftü, Hattat ve Musikişinasları*, İstanbul: Toprak Kitap, 2014, s.93.

¹² Şefik Korkusuz, *Yazma Eserlerde Diyarbakir Kenti*, İstanbul: Toprak Kitap, 2014, s.148; Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.247.

¹³ Şefik Korkusuz, *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakir'de Maarif*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2009, s.63.

¹⁴ Ali Melek ve Abdullah Demir, *Dini Değerleri ile Diyarbakır*, Ankara: Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, 2009, s.214.

¹⁵ [https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/3276/Haci-ibrahim-Efendi-\(Ulug\).asp?LID=TR&ID=3276](https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/3276/Haci-ibrahim-Efendi-(Ulug).asp?LID=TR&ID=3276), son güncelleme 09 Eylül, 2022.

¹⁶ Bkz. Rıdvan Ayaydın, "Bölüm 2", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Ed. Ali Arslan ve Mustafa Selçuk, İstanbul: Kitabevi, 2015, s.69, 70; Erol Köroğlu, *Propaganda or Culture War, Jihad, Islam and Nationalism in Turkish Literature During World War I*, Hollanda: Leiden University Press, 2016, s.135.

¹⁷ Bedri Günkut, *Diyarbakir Tarihi*, Diyarbakır: Diyarbakır Basımevi, 1938, s.147.

¹⁸ Şevket Beysanoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5 (1986), s.492.

¹⁹ İbrahim Halil Evirgen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakırlı Öncü Şahsiyetler", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız ve Mehmet Salih Erpolat, Elâzığ: Manas Yayıncılık, C. 3, 2019, s.100, 101.

²⁰ İbrahim Efendi'nin gönüllü birliği yüksek olasılıkla Mamahatun taarruzunda Osmanlı ordusuna destek vermiştir. Bkz. Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. Hakkı Akoğuz, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007, s.81-83; Maurice Larcher, *Kafkas Harekâtı (Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleleri 1)*, İstanbul: Omnia Yayınevi, 1932, s.194.

mükâfatlandırıldı.²¹ Kafkas Cephesi'nde görevini başarıyla ifa ettikten sonra yeniden Diyarbakır'a gelen İbrahim Efendi, Kut'ül-Amare (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917) zaferinin²² ardından cephede işlerin ters gittiği Irak-Basra bölgesine ulaşmak için yola çıktı. Burada Osmanlı ordusunun sivil tabanda destek bulması için gecesini gündüzüne kattı. Mezopotamya'daki faaliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti tarafından üçüncü rütbeden "Mecidiye Nişanı" ile ödüllendirildi.²³ Sivil bir şahsiyet olarak gerçekleştirdikleri ve aldığı madalyalar dönemin kaynaklarına da yansdı.²⁴

2.1. Zararlı Etkinlikler Karşısında Halkı Bilinçlendirmesi

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki ihtişamını yitirmesiyle Güneydoğu Anadolu'ya yönelik yıkıcı faaliyetlerin sayısında belirgin bir artış yaşandı. Söz konusu faaliyetler, ekseriyetle misyonerlik ve Kürtçülük üzerinden yürütüldü. Bölgede yeni bir kimlik inşa etme adına Arap, Kürt, Yezidi, Süryani, Nesturi ve Ermenilerle iletişime geçen Avrupalı devletler ile Amerika, Arapça veya Kürtçeye hâkim yüzlerce papazı yerleşim birimlerine yolladı. Bu yolla bölge halkı Osmanlılardan koparılmaya çalışıldı.²⁵

Güneydoğu Anadolu'nun kalbi Diyarbakır'da, 20. yüzyılın başında (1908) açılan Amerikan Hastanesi bir sağlık kuruluşu olmaktan öteye geçerek şehirde yürütülmekte olan misyonerlik çabalarının merkezi haline geldi.²⁶ Öyle ki, burada tedavi gören hastalara bedava Kürtçe İncil dağıtıldı. Buna rağmen yerli halktan beklediği desteği göremeyen ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Millî Mücadele süresince Avrupalı devletlere açık ya da gizli şekilde arka çıkarak bölge ile bağını kesmedi. Kısaca petrol kaynaklarına hayli yakın olan Diyarbakır ve çevresinde emperyalistler tarafından bir takım sistematik planların hayata geçirilmesi hedeflendi.²⁷

İngiltere'nin Hindistan Müstemleke Nezareti, 14 Aralık 1918'de Güneydoğu Anadolu ile ilgili "Kürdistan" başlıklı bir rapor hazırladı. Raporda, Kürtlerin Osmanlılardan koparılmasının aşiret temsilcileri ile kurulacak sıkı temaslara bağlı olduğu belirtildi.²⁸ Bu noktada İngiliz devleti Binbaşı Edward William Charles Noel'i (1886-1974) kritik coğrafyaya yolladı.²⁹ Noel'e (Kürt Lawrence), İngiliz Muhipleri Cemiyeti geniş olanaklar

²¹ DİBA, İbrahim Efendi, 1931. Birinci Dünya Savaşı'ndaki madalyalar için bkz. <http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2014/10/Madalyalar.pdf>, son güncelleme 13 Eylül, 2022.

²² ATASE, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi, 1914-1918*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, C. 3, Kısım 2, 2002, s.4; Said Olgun ve Resul Babaoğlu, "Dönemin Kaynaklarına Göre Kutü'l-Amare Zaferi (Toplu Bir Değerlendirme)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/67 (2020), s.477-502.

²³ DİBA, İbrahim Efendi, 1931.

²⁴ *158 Nolu Diyarbakır Şer'îye Sicili*, "1964 Nolu Müftü Defterleri", T.C. Kültür Bakanlığı Diyarbakır Müzesi, s.163.

²⁵ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1 (1787-1923)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017, s.53.

²⁶ Oktay Bozan, *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır 1918-1923*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2022, s.101.

²⁷ Ekrem Memiş, *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, Konya: Mimoza Yayınları, 1995, s.28.

²⁸ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (2007), s.434; Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s.29.

²⁹ Bkz. Cengiz Kartın, "Binbaşı Noel'in Anadolu Misyonu Üzerine Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı*, Ed. Alev Duran, Ankara: İksad Yayınevi, 2020, s.81-93.

sundu. İngiliz istihbarat subayı, Haziran 1919'da Diyarbakır'a gelir gelmez Kürt Kulübü ve Ermenilerle iletişime geçti.³⁰ Aşiretlerden beklemediği tepkiler alan Noel, apar topar Diyarbakır'ı terk etmek zorunda kaldı.³¹ İnanç temelli toplumsal birlikteliği ortadan kaldırmayı amaçlayan misyonerler karşısında Müslüman din adamlarının tutumu son derece önemliydi. İbrahim Efendi, ulaşabildiği kadar kişi ile görüşerek Müslümanlıktan ayrılmama telkininde bulundu. Onun yüksek bir enerji ile psikolojik savaş tekniğine uygun faaliyetleri çoğu din adamı üzerinde derin izler bıraktı. Bu sayede Diyarbakır yöresinde Arap isyanlarına benzer ayaklanmaların önüne geçildi.³² Noel, Diyarbakır'ın önde gelen bazı şahsiyetleri hakkında haddini aşarak "soysuz, istismarcı ve komplocu" tarzında ifadeler kullandı. Müslüman gibi davranmaya özen gösteren Noel'in ağır ithamlarına maruz kalanlar, Müftü İbrahim Efendi gibi millî çıkarları gözeten din adamları idi.³³

Sözde Kürdistan'ın istiklali için çabalayan bölücü grupların dışında Ermeniler de emperyalistlerin planlarında kullanıldı. Mondros Mütarekesi'nden³⁴ sonra Doğu Anadolu'da bağımsız devlet kurma konusunda hayli ümitlenen Ermeniler, 1919 Paris Konferansı ve 1920 Sevr Muahedesi ile daha da cesaretlendi. İngiliz yanlısı Damat Ferit hükümetinin yanlışlarıysa Ermenilere doğuda alan açtı.³⁵ Nihai evrede Ermeni ve Kürt diasporası Paris'te bağımsız Ermenistan ve Kürdistan kurulması konusunda mutabık kaldılar.³⁶ Türkiye'deki vatansever Kürtler, Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa (1851-1930) ile anlaşılan Kürt Teali Cemiyeti'nin desteklediği ayrılıkçı Şerif Paşa'yı (1865-1951) telgraflarla kınadı. Bu telgraflar İtilaf devletleri temsilcilerine, Paris'teki delegelere ve Meclis-i Âyan Riyasetine yollandı. Ancak öncesinde Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti tarafından Erzurum, Bitlis ve Diyarbakır'daki telgraf memurlarına bir ihtarname yollandı.³⁷ İhtarnamede, memurlar uyarılarak işlerini savsaklamamaları emredildi. Devletle Kürt kökenli vatandaşlar arasındaki dayanışmayı ortaya koyan bu tarihî vesika, Ermeniler ve ayrılıkçıların kendilerini nasıl kamufle ettiğinin somut kanıtıdır.

³⁰ Kadir Kurt, "Ayrılıkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün Faaliyetleri ve Kapatılması", *Atatürk Dergisi*, X/1 (2021), s.102-110.

³¹ Kamil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s.145, 146.

³² Bkz. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Haz. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004, s.177-186.

³³ Mim Kemal Öke, *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.77.

³⁴ Tefvik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi I-Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Yayını, 1992, s.51-55.

³⁵ Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, C. 4, 1966, s.11-18.

³⁶ Murat Gündoğdu, "Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)", Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019, s.79, 80; Haluk Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s.383.

³⁷ BOA, DH.ŞFR. H. 29.05.1338, 107-104.

Diyarbakır'ın ileri gelenleri, Meclis-i Âyan Riyasetine yolladıkları telgrafta "Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye"ye sonsuza kadar bağlı kalacaklarını vurguladılar.³⁸ Konjonktürel açıdan makul karşılanacak bu telgrafa İbrahim Efendi'nin aynıyla arka çıkması halk üzerinde olumlu etkiler bıraktı. O, irtibat halinde olduğu tüm aşiret liderleri ve dini çevrelere Türklerden ayrılmanın Kürtlere büyük zararlar vereceği telkininde bulundu.³⁹

2.2. Millî Teşkilatlanmaya Verdiği Destek

İşgal kuvvetleri gerek ekonomik gerekse teknolojik açıdan Türklerden hayli üstündüler. Bu koşullar altında Mustafa Kemal Atatürk, bir tarafta milletin inancına ümit bağlarken diğer yandan aklı rehber edindi. Düşman birliklerine karşı sistematik şekilde hareket etmek amacıyla Anadolu ve Trakya'da örgütlenmeye büyük önem verdi. Doğal olarak bu durumda halkın saygı duyduğu din adamlarına sorumluluklar düştü. İbrahim Efendi Diyarbakır'da millî güçlerin örgütlenmesinde büyük yararlılıklar sağlayarak üzerine düşen yükümlülükleri elinden geldiğince yerine getirdi.

Mondros'tan sonra 4 Aralık 1918'de İstanbul merkezli Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu.⁴⁰ Bu cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin büyük bölümü Süleyman Nazif (1869-1927) gibi Diyarbakırlılardan oluşmaktaydı. Cemiyetin Diyarbakır şubesi, 1919 Haziran'ında Zazazade Mustafa başkanlığında açıldı.⁴¹ İbrahim Efendi, cemiyet yönetiminde yer almasa da faaliyetlerini sahiplendi. Kürt Kulübü'nün Diyarbakır'daki temsilcisi Cemilpaşazade Ekrem (1891-1974), İbrahim Efendi'den duyduğu rahatsızlığı "cahil, ahlaksız, haris ve menfaatperestti" sözleriyle dile getirdi.⁴²

Cemilpaşazade Ekrem'in, İbrahim Efendi'ye yönelik ithamları bunlarla sınırlı değildi. Amcası ve Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensubu Mustafa Bey'in, İbrahim Efendi ile koordineli hareket ederek camilerde Mustafa Kemal Atatürk lehine vaazlar organize ettiğini belirterek bu vaazları dinleyenleri "hurafepere" ilan etti.⁴³ Aslında o dönemde bu türden etkinliklerin altında başka maksatlar aranması son derece yanlış bir tutumdur. Zira taşra eşrafının önemli bir bölümü kafalarında Mustafa Kemal Atatürk'ü İslâm'ın itibarını tekrar tazeleyecek bir kurtarıcı olarak canlandırmışlardı. Ona ikinci Selâhaddîn-i Eyyûbî nazarıyla bakan din adamlarının sayısı azımsanmayacak kadar çoktu.⁴⁴ Bu düşünce ekseninde İbrahim Efendi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Diyarbakır ilçelerinde örgütlenmesi için kırsalda güvendiği din adamlarından destek

³⁸ ATASE, Atatürk Koleksiyonu Kataloğu, Klasör No: 11, G.32, B. 1-2.

³⁹ T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1920-1922)*, Ankara, C. 3, 2003, s.194.

⁴⁰ Cemal Güven, "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri", *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları 2019*, Ed. Mustafa Uslu vd., Konya: Çizgi Kitabevi, 2019, s.484.

⁴¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Başbakanlık Basımevi, C.2, 1973, s.52.

⁴² Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2016, s.37.

⁴³ Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, s.43.

⁴⁴ Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.75.

istedi.⁴⁵ Gelineen noktada cemiyet, Diyarbakır'a bağlı çoğu ilçe ve sancakta şubeler açtı. Özellikle Silvan ve Ergani'deki din adamları millî teşkilatlanmaya yardım için önemli fedakârlıklar yaptı.⁴⁶

İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti, Yunanlıların gerçekleştirdiği hukuksuz işgaller üzerine birçok şehir gibi Diyarbakır'a da bir telgraf yolladı. Cemiyet, işgallere karşı topyekûn tepki gösterilmesini istedi.⁴⁷ Diyarbakır Belediye Başkanı Dellalzade Abdurrahman, vakit kaybetmeden 22 Mayıs 1919 günü belediye binasında bir toplantı düzenledi. Toplantı bitimi İzmir'in işgalini protesto etmek için bir yürüyüş yapıldı. İbrahim Efendi hem toplantıya hem de yürüyüşe katıldı. Belediyede ertesi gün gerçekleştirilen program sonunda Diyarbakır'ı temsilen on bir kişilik bir "millî heyet" kurulması kararlaştırıldı.⁴⁸ Heyetin başkanlığına seçilen İbrahim Efendi, bundan sonraki süreçte ulusal bağımsızlık mücadelesinde daha aktif rol oynamaya başladı. Millî heyetin toplantılarının çoğu İbrahim Efendi'nin ikametgâhında yapılmış ve bu yolla Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tesis edilmişti.⁴⁹ Milli örgütlenmenin merkezileşmesinde çok önemli bir yeri olan Sivas Kongresi'nden (4-11 Eylül 1919) sonra cemiyetin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu. Akabinde Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birleşmesi sağlandı.

Bağımsızlık düşüncesinin her şeyin önüne geçtiği günlerde Mustafa Kemal Atatürk, İbrahim Efendi önderliğinde Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulmasını Sivas Kongresi'nin gündemine taşıdı. Cemiyetin ülkenin diğer yerlerinde kurulan direniş cemiyetleri kadar değerli olduğunu söyledi: "Şarktan ve cenuptan tehlike hisseden Diyarbakır Vilayetimizde de Müdafaa-i Vatan Cemiyeti teşekkül etti. Garpta Yunanlıların tecavüzü ihtimaline karşı teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Yunanlıların sevgili topraklarımıza ayak basması üzerine ilhaki fiilen redde kıyam etti."⁵⁰

Ulusal direnişin başarıya ulaşmasında kilit gelişmelerden biri sayılan Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) öncesi İbrahim Efendi'nin ismi yine ön plana çıktı. Diyarbakır'da etkinlik gösteren millî cemiyetler, şehirlerini temsilen dört kişiden meydana gelen bir heyet seçti. Heyette Piranlızade Nazım (Önen), Nakibü'l-eşraf Bekir

⁴⁵ Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972, s.116, 117.

⁴⁶ Oktay Bozan, *Millî Mücadele*, s.208.

⁴⁷ Bkz. Nurettin Gülmez, "İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2022), s.278-291.

⁴⁸ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, XXXIII/132 (1969), s.526.

⁴⁹ Mustafa Akif Tütenk, "1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da Kurulan Milli Cemiyet ve Toplantıları", *Amid Dergisi*, 2 (1957), s.325.

⁵⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I TBMM'de ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2006, (5. Baskı), s.4.

Sıtkı (Ocak), Cercizade Abdülgani (Göksu) dışında İbrahim Efendi de yer aldı.⁵¹ Kamu güvenliğinin neredeyse büsbütün bozulduğu bir ortamda İbrahim Efendi, Erzurum'a gitmeleri için diğer delegeleri cesaretlendirdi. Tam bu sırada Mustafa Kemal Atatürk ile 13. Kolordu Kumandanı Vekili Ahmet Cevdet Bey, Diyarbakır havalisinde yaşananlara dair birbirlerine telgraf yolladılar. Ahmet Cevdet Bey'in telgrafında "mütemadiyen irşat etmekte" sözleriyle İbrahim Efendi'nin çabalarına dikkat çekildi.⁵² Ancak Diyarbakır heyetinin çeşitli zorluklar nedeniyle kongreye katılamayacağı belirtildi. İstanbul Hükümeti yanlısı valilerin bu konuda yoğun çaba sarf ettiği vurgulandı.⁵³

Cumhuriyet'e giden keskin virajlı yolda Erzurum Kongresi'nden yaklaşık bir ay sonra toplanan Sivas Kongresi'ne Mustafa Kemal Atatürk, tüm illerden delegeler katılmasını talep etti. Özellikle Diyarbakır'dan gelecek temsilcilere çok büyük önem verdi.⁵⁴ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Dadaylı Halit Bey aracılığıyla (1884-1953) Vali ve Müftüye bir mektup yazdı. Mektupta doğrudan ismi zikredilmese de, Mustafa Kemal Atatürk'ün halk üzerindeki tesirden söz ederken İbrahim Efendi'yi kastettiği şüphe götürmez bir gerçektir: "Her vilayeti bihakkın temsil edecek eşhastan bir Hey'et-i Umumi tarafından Şarki Anadolu Vilayetlerini temsilen bir He'yet-i Temsiliye intihab olunacaktır. Diyarbekir Vilayeti'nden vilayet halkınca haiz-i te'sir ve nüfuz ve evsaf-ı lazimeyi haiz bir ila iki zatın Diyarbekir Müdafaa-i Vatan Cemiyeti namına intihab ve namzet gösterilmesi lazımdır."⁵⁵

Sivas'ta kapsamlı bir kongre hazırlığının yapıldığını öğrenen İtilaf devletleri, bu kongreyi engellemek için her yolu denedi. İngiltere yanlısı Damat Ferit (1853-1923), Elâzığ Valisi Ali Galip'e (1871-1932) kongreyi engelleme ve Mustafa Kemal Atatürk'ü tutuklama emri verdi. Ali Galip, Malatya'ya geldikten sonra Noel ile irtibata geçerek bölgedeki kaosu tetikledi. Tüm bu olaylar Diyarbakır'da safların netleşmesini sağladı.⁵⁶ Bu arada halkın sözüne itimat ettiği İhsan Hamit Tigrel (1890-1985) Diyarbakır'ı temsilen Sivas Kongresi'ne katılacak delege seçildi. İbrahim Efendi'nin her zaman arka çıktığı bu genç, kongreye zamanında yetişemese de Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle Hey'et-i Temsiliye danışman üyeliğine seçildi.⁵⁷

⁵¹ Tahsin Sever, *1925 Hareketi Azadi Cemiyeti*, Ed. Yunus Dilkoçer, İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2018, s.59; Şevket Beysanoğlu, *Anıtlar ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır: Diyarbakır Belediyesi Yayınları, C. 2, 1990, s.811.

⁵² Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s.20.

⁵³ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, İstanbul: T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1946, s.112.

⁵⁴ Hikmet Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.19.

⁵⁵ Bkz. Oktay Bozan, *Millî Mücadele'de*, s.288; Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi (Üç Cilt Bir Arada)*, Ankara: Kültür Ofset, 1993, s.116.

⁵⁶ Kemal Arıburnu, "Kurtuluş Savaşı Başlarında Ali Galip'in Hayınca Girişimi", *İdarecinin Sesi*, 9/6 (1990), s.30.

⁵⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988, s.326.

İbrahim Efendi'nin ulusal direnişle bütünleştiğini gösterir olaylardan biri de Anadolu fetvasını imzalamış olması idi. Bütün ülke karış karış işgal edilirken Damat Ferit, Şeyhülislam Dürrîzâde Abdullah'a (1869-1923) Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları aleyhine bir fetva yayımlattı. Bu gelişme karşısında İbrahim Efendi, Müslüman Türk milletini Mustafa Kemal Atatürk etrafında kenetlenmeye çağırarak Ankara Müftüsü M. Rifat Börekçi'nin (1860-1941) önderliğinde hazırlanmış fetvaya "El-Hac İbrahim" ismiyle imza attı.⁵⁸ Onun bu davranışı Güneydoğu Anadolu'daki din adamlarına örnek teşkil etti.

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali Diyarbakır ve havalisinde derin kaygılara yol açtı. İbrahim Efendi ve yöredeki diğer sağduyu sahibi kişiler İstanbul'la irtibata geçti. İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin Batı Anadolu'da yaşananlar hakkında bilgi veren telgrafından sonra İbrahim Efendi, Belediye Reisi Abdurrahman Bey ve Nakibü'l-üşraf Bekir Efendi halkı aydınlattı. Böylece millî hisleri galeyana gelen Diyarbakırlılar 18, 20, 22 ve 23 Mayıs 1919 günlerinde Sadaret makamına ayrı ayrı beş protesto telgrafı çekti. İbrahim Efendi ile yakın diyalog içinde olan 50'ye yakın din adamı söz konusu telgraflara çekinmeden imzalarını attılar.⁵⁹ Özellikle 18 Mayıs 1919 günü çekilen telgrafta Diyarbakırlılar, vatanın savunulması konusunda hiçbir şeyden çekinmediklerini tüm dünyaya açıkça deklare etmiş oldular: "Hak ve siyanetten (koruma) inhiraf (sapma) edildiğini göreceğ olursak her suretle ve dünyada bir adamımız sağ kalmamak şartıyla her türlü müdahalede bulunmak için güçlü bir şekilde azmettik. Bundan sonra akacak kanın tek müsebbibi İtilaf devletleri olacak ve tarih huzurunda ebediyen mesul kalacaktır."⁶⁰

Diyarbakır'dan yalnızca Sadaret'e değil İtilaf devletlerinin temsilciliklerine de protesto telgrafı yollandı. Telgrafta, Wilson ilkelerinde yer alan "hürriyet-i akvam" prensibinin adil şekilde uygulanması istendi. Diyarbakır merkezden sonra Silvan, Mardin, Beşiri, Bitlis ve Muş'tan da işgalleri protesto etmek amacıyla ilgili makamlara telgraflar çekildi.⁶¹ İmamlar, hatipler, vaizler ve şeyhlerin önemli bir bölümü protesto eylemlerinin doğrudan içinde yer aldı. Diyarbakır ahalisi Maraş, Antep ve Urfa'da yaşanan mezalimlere de kayıtsız kalmayarak sesini yükseltti. Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da yaşananları dünya kamuoyuna duyurmak için çekilen protesto telgraflarında İbrahim Efendi'nin ismine her zaman yer verildi.⁶²

⁵⁸ ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu, Klasör No: 525, Ds. 8-129, F. 2; *Hâkimiyeti Milliye*, "Fetvayı Şerife", 5 Mayıs 1336, s.1.

⁵⁹ Kadir Özköse, "Seyyid Ahmed Eş-Şerif'in Anadolu'daki Millî Mücadele'ye Katılışı ve Mustafa Kemal'i Desteklemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2001), s.325, 326.

⁶⁰ BOA, BEO, A. VRK, 832/12.

⁶¹ Haluk Selvi ve Bülent Cırık, "Millî Mücadele'de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1 (2014), s.216.

⁶² *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 128 (2012), s.82-84.

Türk bağımsızlık savaşında Diyarbakır işgal edilmediği halde ilçeleriyle birlikte 181 evladını şehit verdi.⁶³ Art arda gelen zaferlerin akabinde tüm yurttaki olduğu gibi Diyarbakır'da da halk sokaklara dökülerek zaferleri kutladı. Şehirde kutlamaların merkezi cephe kumandanlığının önü olmuştu.⁶⁴ İbrahim Efendi'nin başı çektiği kutlamalar sırasında şehirde dini ve millî motifler iç içe geçti: "Müftü Efendi tarafından belîğ bir dua okunduktan sonra hazır bulunan ulema ve eşraf ve me'murin ve zabitan he'yetleri cebhe kumandanlığı dairesine giderek Kumandan Paşa Hazretlerine tebrik duasını eda ettiler. Bundan sonra umumi bir resmigeçit yapıldı... Mektepler, Darüleytam, Tarik-i İlmîyye heyetleri, esnaf heyetleri takım takım bayraklarla ilahilerle millî şarkılarıyla yürüdüler".⁶⁵

3. Silvan Müftüsü Seyyid Abdurrahman Efendi (1876-1947)

Hâlihazırda Diyarbakır'ın bir ilçesi olan Silvan, eskiçağlardan beri önemli uygarlıklara ev sahipliği yaparken birçok kavmin de uğrak yeri oldu. İlçe, I. Dünya Savaşı'nda ise Osmanlı ordularının direnç gösterdiği cephelerin tam da kesişme noktasında bulunmaktaydı. O süreçte nüfusunun neredeyse yarısının başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerden meydana gelmesi dikkatlerin Silvan üzerine yoğunlaşmasına yol açtı.⁶⁶ Eşkıyalık eylemleri ve dış göçler ilçede kaotik bir ortam doğurdu. Durumdan istifadeyle gayrimüslimler, Müslüman ahaliye çeşitli eziyetler yaptılar.⁶⁷

Böyle bir atmosferde Mustafa Kemal 14 Nisan 1916 günü Silvan'a geldi. Çanakkale'de ağır sorumlulukların altından kalkmasını bilen Mustafa Kemal, Silvan'da 16. Kolordu Komutanlığı (Diyarbakır'da bulunan 2. Ordu Komutanlığına bağlı) görevini yürüttü.⁶⁸ Her ortam ve koşulda sahip olduğu liderlik meziyetini öne çıkartabilen Mustafa Kemal Paşa, Silvan'ı kısa süre zarfında önemli bir karargâha dönüştürdü. Kısa süre sonra da Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtardı. (6-7 Ağustos 1916)⁶⁹ Silvan-Bitlis hattında kazanılan zaferlerden dolayı Yıldırım Orduları Komutanlığı'na getirildi.⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, Silvan'da kaldığı süre içinde yörenin önde gelen şahsiyetleri ile sağlam dostluklar kurdu. Aynı zamanda entelektüel yanını daha da geliştirerek batılı düşünürlerden, yerli aydınlarla kadar birçok yazarın eserlerini okudu.⁷¹

⁶³ Bkz. *Türk İstiklal Harbi*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, C. 5 (1973), s.406-413.

⁶⁴ *İstikbal*, 18 Eylül 1338, s.2.

⁶⁵ Ziya Gökalp, "İzmir Bayramı", *Küçük Mecmua*, 11 Eylül 1338, s.15, 16.

⁶⁶ Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.140-160.

⁶⁷ Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu (1914-1923)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s.18-33.

⁶⁸ Sadi Borak, "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/1 (1984), s. 284.

⁶⁹ Halit Eken ve Mine Ersevî, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul: Dora Yayınları, 2017, s.91.

⁷⁰ Muzaffer Erendil, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis Dolaylarındaki Muharebeler, Bitlis'in Kurtuluşu ve Atatürk", *Askeri Tarih Belgesi Dergisi*, 32 (1992), s.105.

⁷¹ Mustafa Kemal Atatürk'ün Silvan'da irdeleyerek okuduğu kitapların başında Alphonse Daudet'nin (1840-1897) *Sapho-Moeurs Parisiennes* adlı romanı geldi. Bkz. Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s.23.

Bölgede geçirdiği günlerde Mustafa Kemal Paşa, din adamlarıyla samimi diyaloglar kurdu. Öngörülü oluşu ve dinin toplumdaki karşılığını çok iyi kavramış bir lider olması onun ilişkilerinde etkili oldu. Silvan'da sivil halk üzerinde tesirlerini gördüğü Müftü Seyyid Abdurrahman Efendi ile Millî Mücadele boyunca da iletişimini koparmadı. Abdurrahman Efendi, Silvan doğumlu olup babası yörenin tanınmış şahsiyetlerinden Seyyid Muhsinzade Ahmet Efendi idi. Sıbyan mektebinden mezun olduktan sonra erken yaşlarda hafız unvanı aldı. Silvan'da Kara Behlül Bey Medresesi'nde eğitimini tamamladı. 3 Eylül 1909 günü icazetini alıp müderrisliğe atandı.⁷² Hitabeti, ilmî birikimi ve araştırmacı yanları dikkatlerden kaçmadı. Nihayet 27 Ekim 1910'da Silvan'a müftü olarak tayin edildi.⁷³ Yoğun mesaisi içinde öğrenci yetiştirmeye her zaman vakit ayırdı. Diyarbakır'da 1946-1960 yılları arasında müftülük yapan ve *Şafi İlmihali* adlı kitabı yazan M. Halil Özyayın (1904-1960)⁷⁴ uzunca bir süre Abdurrahman Efendi'den dersler aldı. Bölgenin önde gelen din büyüklerinden Ali Erzen'in (1892-1968) hayatında önemli bir yer tuttu.⁷⁵ O, adeta bir "ilim membaı" şeklinde her daim çevresini aydınlattı.

Türk tarihinde Abdurrahman Efendi'nin adı ilk defa I. Dünya Savaşı ile birlikte duyuldu. Kafkaslardaki zenginliklere tek başına konmayı ve daha güneye yani Orta Doğu'ya inmeyi planlayan Ruslar, Doğu Anadolu'da karışıklık çıkartarak Osmanlıyı meşgul etmeye çalıştılar.⁷⁶ Ruslar tarafından desteklenen Ermeni çeteleri Muş, Sason ve Bitlis civarında sivil vatandaşlara yönelik kıyımaya başladı. Müslümanlara yapılanlar karşısında sessiz kalamayan Abdurrahman Efendi, hızlı şekilde gönüllü birlikler kurdu.⁷⁷ Ortam duruluncaya kadar da bu birliklerin başından ayrılmadı. Cansiperane tavrı nedeniyle Van Seyyar Jandarma Komutanlığı tarafından ödüllendirildi. Komutan Vekili Binbaşı Ahmet İsmail Bey, 30 Temmuz 1915 günü kayıtlara geçen yazısında Abdurrahman Efendi ve yanındakilerin vatan için canlarını hiçe saydıklarından bahsetti: "Tarolu ve Geligüzan (Killigüzan) mıntıklarında ictima eden Ermeni çetelerinin tenkili için mücahidine yirmi nefer talebesiyle iştirak eden Silvan Müftüsü Abdurrahman Efendiyle maiyetinin ibraz eyledikleri hizmet-i cansiperane hakikaten şayan-ı takdir derecede bulunmuş..."⁷⁸

Osmanlılar açısından Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi'nden sonra Silvan ve çevresinde karışıklıklar baş gösterir göstermez, Abdurrahman Efendi tavrını yine açıkça gösterdi. Bölgenin Ermenilerce ele geçirileceği iddialarına karşılık başta Beliki (Beleki) aşireti olmak üzere halkı silahlandıran Sadık Bey'in yanında saf tuttu. Fakat bu durumdan rahatsız olan İtilaf devletlerinin İstanbul Hükümeti'ni uyarması üzerine Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Diyarbakır Vilayeti'ne bir ihtarname

⁷² Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele*, C. 2, s.253.

⁷³ *DİBA*, Abdurrahman Efendi, Sicil Dizi Pusulası, Müsbite Evrakları, Sicil No: 23-1296, 1952.

⁷⁴ Bkz. Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, C. 2, 1957, s.392, 393.

⁷⁵ M. Said Erzen, *Dünden Bugüne Erzen Ailesi*, İstanbul: y.y., 2007, s.221, 222.

⁷⁶ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s.16.

⁷⁷ Bkz. Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de*, s.253; <https://www.guneydoguguncel.com/diyarbakir-in-fikir-ve-ilim-onculeri-16/4519/>, son güncelleme, 8 Ekim, 2022.

⁷⁸ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de*, s.254, Bozan, *Millî Mücadele*, s.287, 288.

yollandı. Mahallî direniş olarak gerçekleştirilen bu eylemin yörede kamu güvenliğini sarstığı iddia edildi.⁷⁹ Müftü ve vatansever eşraf, yapılan uyarıya aldıriş etmeden işgalci unsurlara karşı ihtiyatı elden bırakmadılar.

Abdurrahman Efendi, Silvan gibi dış dünyayla iletişimin kısıtlı olduğu bir yerde örgütlenmeye önem vererek millî güçlerle diyalog kurdu. Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin Silvan'daki şubesi Sadık Bey (Üstün)⁸⁰ ve tarikat çevrelerine yakınlığıyla tanınan Yakup Efendi ile onun ortak çabalarının bir sonucu olarak açıldı.⁸¹ Cemiyetin ilçedeki varlığı Ankara Hükümeti ile olan bağları kuvvetlendirdi. Bu yolla Millî Mücadele'nin ilk zamanlarından başlayarak tüm vatan sathında kolektif iradenin meydana gelmesine katkıda bulunuldu. Abdurrahman Efendi, tarihî Erzurum Kongresi kararlarının 30 bin nüfuslu Silvan'da duyulması içinde yoğun mesai harcadı. Bu uğurda Belediye Başkanı Ahmet Hilmi Bey, din adamları, tüccarlar ve eğitimcilerle sık sık bir araya geldi.⁸²

İzmir'in işgali Silvan'da adeta infiale yol açtı. Abdurrahman Efendi, halkı bilinçlendirmek için didinirken yörede tarikat çevrelerinin önemli simalarından Hasan Efendi, Yakup Efendi, Salih Efendi, Hüseyin Efendi, Mehmet Efendi, Hulusi Efendi ve meşayihden Şemsettin Efendi de millî şuurla reaksiyon gösterdiler.⁸³ Bu kişilerin de katılımıyla Silvan önde gelenleri hem Sadaret makamına hem de İtilaf devletleri temsilciliklerine çektikleri telgraflarda tepkilerini belli ettiler. Tüm bölücü unsurlara karşı da cevap niteliği taşıyan telgrafta Silvanlıların vatan sevgisi seslendirildi. "Uygar dünyanın" yapılanlara seyirci kalmayarak adalete bağlı kalmaları istendi: "...bu harekete gerek adaletsever devletlerin ve gerekse bütün İslam unsurlarının kayıtsız kalmayacağı fikrini bildirmekle birlikte Osmanlı vatanından bölünme ve ayrılma kabul etmeyen ve altı yüz yıldan beri Osmanlı vatanından olan ve Osmanlılarla birlikte çeşitli musibet ve tecavüzlere uğrayan İzmirimizin bir karış toprağının bile ziyanına razı olmayacağımızı, bütün medeniyet âlemine büyük acılı kalbimize tercüman olarak tebliğine aracı olmalarını ve İtilaf devletlerinin de bu hususa adalette bakmalarını otuz bin nüfus adına rica ve talep eyleriz."⁸⁴

Silvan'dan, kongre bitmesine rağmen halen Sivas'ta kalan Mustafa Kemal'e de bir telgraf çekildi. Sadık Bey'in öncülüğünde hazırlanan telgrafi Abdurrahman Efendi ve onun yakın dostu sayılan din adamları da onayladı. Bu telgraf "Silvan'ın alperenlerinin" ortak beyannamesi idi. Telgrafta, Anadolu'nun güneyindeki işgallere acilen son verilmezse Silvanlıların şehit olmaya hazır olduğunun altı çizildi. Batılı devletlere de çağrıda

⁷⁹ Bkz. BOA, DH.ŞFR. 18.02.1337, 93/251.

⁸⁰ Bkz. Oktay Bozan ve Abdüsselam Ertekin, "Belgeler ve Tanıklarla Üstün Ailesi", *Sultanlar Şehri Silvan Eğitim-Kültür-Medeniyet*, Ed. Oktay Bozan vd., Ankara: Sonçağ Akademi, 2021, s.603-638.

⁸¹ *İrade-i Milliye*, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden", S. 18, 19 Teşrinievvel 1335, s. 1

⁸² Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998, s.43.

⁸³ Hamdi Atamer, "Kuvayı Milliyeye Katılanların Listesi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 6 (1968), s.33, 34.

⁸⁴ BOA, 17 Mayıs 1335, A. VRK. 833/20.

bulunularak Mondros Mütarekesi'ndeki vaatlerine sadık kalmaları gerektiği hatırlatıldı: "Bu bölgenin Fransız askerî işgaline teslimi gibi mezalimi teyid eden bir muamele karşısında İslam âleminin küçük düşürülmesini reva gören devletlerin entrikalarını ve kararlarını kabul etmekten ve diri diri gömülmektense kan ile bu kararı silmeyi dini bir görev biliriz. Mütareke şartları gereğince hareket edilmezse, ezdirilmek istenen Antep, Maraş ve Urfalı Müslümanların mağduriyetlerini önlemek için mümkün olan her girişime başvurulacaktır. İslam âlemine karşı yapılan ve hukuku ihlal eden hücumlara nihayet verilmesini ve adı geçen yerlerin tahliye edilmesini bir kere daha medeniyet dünyasından rica ederiz."⁸⁵

Millî Mücadele yıllarında dışarıdan gelen tehditler kadar ülke içinde çıkartılan huzursuzluklar da bir hayli baş ağrıttı. Bunların en tehlikeli olanlarının başında kardeş kanı dökülmesine sebep olabilecek İstanbul Fetvası geliyordu. Abdurrahman Efendi, Damat Ferit kaynaklı bu fitne karşısında Ankara Fetvasını destekleyenlerin yanına geçti. Fetvayı "Şer-i Şerife muvafık" bularak camilerde içeriğini ve taşıdığı önemi anlattı.⁸⁶ Vaazlarında orduya levazımat tedarik etmenin her Müslümanın üzerine düşen bir görev olduğunu vurguladı. Bu sayede Silvan çevresinden toplanan malzemeler bir süre depolarda muhafaza edildikten sonra Elâzığ-Malatya hattından batı cephesine aktarıldı.⁸⁷ 13. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Ahmet Cevdet Bey, Abdurrahman Efendi'nin gecesini gündüzüne katarak Türk bağımsızlık savaşına yardımcı olmaya çalıştığını gözlemledi ve onun bu gayretlerini bir "takdirname" ile ödüllendirdi.⁸⁸

Paris Barış Konferansı sırasında, Ermeniler ve bölücülerin iş birliği bölgedeki dikkatleri tekrar din adamlarının üzerine yoğunlaştırdı. Abdurrahman Efendi, kurulması planlanan Ermenistan ve Kürdistan devletlerine şiddetle karşı çıktı. Abdurrahman Efendi ile beraber ilçeden yirmi iki din adamı, eşraf ve aşiret reislerinden oluşan bir grup, 1 Mart 1920 günü Sadaret makamı ile İtilaf devletleri temsilciliklerine bir telgraf çektiler.⁸⁹ Bu telgraf aynıyla Heyet-i Temsiliye, Mebûsan Meclisi ve Konferans yönetimine de ulaştırıldı. Temel tema olarak telgrafta, Paris'te Kürtleri temsil ettiğini söyleyen Şerif Paşa'nın hiçbir sözüne itimat edilmemesi gerektiği üzerinde duruldu.⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, emperyalistlerin körüklediği ayrılıkçı oluşumlara karşı Arap İslam toplumunda saygın bir yer edinmiş Şeyh Ahmed Şerif Senusi (1873-1933) ile de irtibata geçmişti.⁹¹ Ahmed Şerif Senusi ise, Anadolu'yu dolaşarak halkın dini duyguları etrafında "moral birliği" sağlamaya özen gösterdi. Kritik muharebelerin gerçekleştiği 1921

⁸⁵ ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu, 9 Teşrinisani 1335, Klasör No: 271, G.70, B.70-1.

⁸⁶ "Fetvayı Şerife", *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1336, s.1.

⁸⁷ Murat Köylü, "1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006, s.249.

⁸⁸ Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase Politikası", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23 (2004), s.311.

⁸⁹ Mehmet Okur, "Millî Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclis-i Mebûsan'a ve TBMM'ne Gönderilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Dergisi*, 4/4 (2005), s.103.

⁹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1336, s.3.

⁹¹ Bkz. Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1981, s.136, 137.

yazında Diyarbakır ve Mardin'e geldi. Abdurrahman Efendi, duruşu ile şeyhe dolaylı yoldan arka çıktı. Şeyh, bölgedeki manzarayı Mustafa Kemal'e rapor etti.⁹² İki din adamının ortak çabaları özellikle gençler üzerinde derin tesirler bıraktı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının akabinde Silvan'dan yirmi üç kişilik bir heyet Türk ordusuna duydukları minneti ifade etmek için TBMM'ye bir telgraf iletiler. Telgrafta on din adamının imzası bulunmaktaydı. Abdurrahman Efendi'nin de içlerinde bulunduğu heyetin çektiği telgrafta, Millî Mücadele hareketi için "cihat" ifadesi kullanıldı.⁹³

Büyük Taarruz'un sonunda işgalci birliklerin kovulması tüm vatandaşlar gibi Silvanlıları da sevince boğdu. İlçede yapılan kutlamalar sırasında Abdurrahman Efendi'nin gayretleri ile camilerinin tamamında hatimler okundu. Silvan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından TBMM'ye bir tebrik telgrafi çekildi.⁹⁴ Belgenin altında Abdurrahman Efendi'nin ismi kurucu üye sıfatıyla yer aldı. Millî Mücadele'deki yararlılıkları nedeniyle şahsına "İstiklal Madalyası" verildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Kars ve Muş Müftülüklerine atandı. Soyadı Kanunu'nun (21 Haziran 1934) kabulünden sonra "Yardımcı" soy ismini aldı. Vatanına sadakat içinde sürdürdüğü yaşamı 12 Ağustos 1947'de Diyarbakır'da sonlandı.⁹⁵

4. Lice ve Diğer İlçelerdeki Din Adamları

Lice, yüzyıllar boyunca tasavvuf büyükleri ve kurumlarının etkin olduğu bir yerleşim olarak anıldı. Millî Mücadele süresince başta Kadiri ekolü olmak üzere çeşitli tarikatlar ve onlara bağlı dervişler öne çıktı.⁹⁶ Diyarbakır'da çalışmalar yürüten Şeyh Ahmed Şerif Senusi'ye özellikle bu çevrelerden destek geldi. Şeyh Bilal Türbesi'nin bulunduğu Yeşilyurt köyündeki derviş gençler, ilçe merkezindeki Vakıf Ahmed Bey Camii'nde toplanıp Senusi'ye olan bağlılıklarını bildirdi.⁹⁷ Lice ve o dönemde Lice'ye bağlı Hani ve Kulp'ta, Kadiri tarikatı gibi Nakşi tarikatının da azımsanmayacak kadar müridi vardı. Nakşi Şeyhi Muhammed Selim el-Hezani (1875-1951) sözüne itimat edilen bir şahsiyetti. Mustafa Kemal Paşa, modern bir din adamı kabul ettiği Hezani'den (Muhammed Selim Aydın) bağımsızlık savaşına arka çıkmasını talep etti. Şeyh de dervişlerini Türk ordusuna kanalize ederek bu isteğe olumlu yanıt verdi.⁹⁸ Bu gelişmeler ayrılıkçı hareketlerin de belini kırdı.

⁹² Mustafa Oral, "Şeyh Senusi'nin Kemalist Misyonu", *Toplumsal Tarih*, 140 (2005), s.71, 72.

⁹³ Haluk Selvi ve Bülent Cırık, *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, 2020, s.146.

⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Ankara: TBMM Matbaası, Devre: 1, İçtima:137, C. 24, 1942, s.474.

⁹⁵ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de*, s.254.

⁹⁶ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, s.81-87.

⁹⁷ Nagehan Elemana, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Şeyh Ahmed Senusi (1918-1924)", Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2020, s.86, 94.

⁹⁸ Cevat Ergin, "Geçmişten Günümüze Liceli Âlimler", *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu*, Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2008, s.331.

Lice ve çevresinden Millî Mücadele'ye sunulan destekte kaza müftüsü önemli rol oynadı. Müftü Ahmed el-Hasi Efendi (1867-1951) işgallerin başladığı 1918 yılı içinde göreve atandı.⁹⁹ Hezan nahiyesinde doğan “yazar” Molla Hasi, ilmî yanı çok güçlü birisi olup 1899'da *Mevlid-i Şerif*'i Zazacaya çevirdi.¹⁰⁰ Anadolu fetvasını imzalayarak safını açıkça gösterdi. Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin birtakım etkinliklerinde yer aldı. Lice'nin yanı sıra Hezan'da da vaazlar tertip ederek kitlelere bağımsızlığın önemini anlattı.¹⁰¹ Bir önceki Lice Müftüsü Abdülmecid Efendi, Lice'de imamlık yapan Mehmed Bey ve hatiplik görevini sürdüren Mehmed Efendi de Molla Hasi'ye katıldılar. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en hararetli günlerinde Lice'den TBMM'ye çekilen destek telgrafında onların da imzaları bulunmaktaydı.¹⁰²

Aynı dönemde Ergani ve Çermik'ten TBMM'ye yollanan telgraflarda da din adamlarının imzalarına rastlandı. Ergani'den Müftü Hüsnü Efendi ve Kadiri tarikatı şeyhi Abdülkadir, Çermik'ten imam Hüseyin Bey ile müderrislerden İbrahim Efendi Türk bağımsızlık savaşının yöredeki savunucuları olarak kayıtlarda ismi geçti.¹⁰³

5. Sonuç

Diyarbakır farklı etnisitelerin kesişme yerlerinden biri olması nedeniyle Millî Mücadele yıllarında her zamankinden daha kritik öneme sahipti. Şehir halkının genel anlamda bağımsızlık savaşını desteklemiş olması iyi irdelendiğinde, din adamlarının sağduyulu tavırlarının bunda büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler, halk üzerinde yaptıkları yönlendirmelerle şehirde “kalıcı fitne” tohumlarının ekilmesine engel olmuşlardır. Sivil vatandaşların tarihi kodlarında var olan sadakat, yardımlaşma ve ahde vefa duyguları din adamları tarafından ortaya çıkartılarak eyleme döküldü. Böylece ülkenin farklı yerlerinde büyük işler başarmış din adamlarının izdüşümleri Diyarbakır yöresinde de kendini gösterdi.

Aslında Müslüman din adamlarının millî refleksleri, İslâm'ın özünde var olan birlik ve beraberlikten ayrılmama olgusundan kaynaklandı. Ancak Güneydoğu Anadolu'daki din adamları diğer yerlerden farklı olarak sadece sorumluluk üstlenmedi. Sorumluluğun yanında sosyolojik misyon da üstlendiler. Devlet otoritesinden bahsetmenin mümkün olmadığı bir atmosferde, dinin fertleri bir arada tutan özelliğini çok iyi değerlendirdiler. Böylece “aidiyet” duygusunun aşınmasına izin verilmedi. Mustafa Kemal Atatürk'ün savaş boyunca bölgenin maneviyat temsilcileri ile kurduğu diyaloglar onun pragmatik zihin dünyasının sonucu idi.

⁹⁹ DİBA, Sicil No: 5224, D-23-1297, 1931.

¹⁰⁰ Ehmedi Xasi, *Mewlid-i Nebiyyi'l-Qureysi*, Diyarbakır: Litografya Matbaası, 1899.

¹⁰¹ İhsan Işık, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*, İstanbul: Elvan Yayınları, C. 3, 2001, “Ahmed el-Hasi” maddesi.

¹⁰² Selvi ve Cırık, *Millî Mücadele'de*, s.147.

¹⁰³ Bkz. Selvi ve Cırık, *Millî Mücadele'de*, s.147, 148.

Millî Mücadele'de gerçekleştirdikleri ile adını tarihe yazdıran Diyarbakırlı din adamları henüz hak ettikleri itibarı görmemişlerdir. Bunun için yapılması gereken onların isimlerinin modern yaşamın bir parçası haline getirilmesidir. Örneğin bir Ziya Gökalp ve bir Cahit Sıtkı Tarancı kadar Hacı İbrahim Efendi'nin de Diyarbakırlı olduğu unutulmamalıdır. Okullarda, bulvarlarda, dijital ortamlarda Cumhuriyet'in harcında hissesi olan bu şahsiyetlerin isimleri yaşatılmalıdır.

Kaynaklar / References

Arşiv Belgeleri

- ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu. Klasör No: 525, Ds. 8-129, F. 2.
- ATASE, Atatürk Koleksiyonu Kataloğu, Klasör No: 11, G.32, B. 1-2.
- ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu Kataloğu, Klasör No: 525, Ds. 8-129, F. 2.
- ATASE, İstiklal Harbi Kataloğu, 9 Teşrinisani 1335, Klasör No: 271, G.70, B.70-1.
- BOA, Şûrâ-yı Devlet N F. 1455/6-c.
- BOA, 17 Mayıs 1335, A. VRK. 833/20.
- BOA, DH.ŞFR. H. 18.02.1337, 93/251.
- BOA, DH.ŞFR. H. 29.05.1338, 107-104.
- BOA, BEO, A. VRK, 832/12.
- DİBA, İbrahim Efendi, Sicil Dizi Pusulası, Müsbite Evrakları, Sicil Numarası: 23-109, 1931.
- DİBA, Abdurrahman Efendi, Sicil Dizi Pusulası, Müsbite Evrakları, Sicil No: 23-1296, 1952.
- DİBA, Sicil No: 5224, D-23-1297, 1931.

Sürelî Yayınlar

- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*. 128 (2012).
- Hâkimiyet-i Milliye*. 3 Mart 1336, 5 Mayıs 1336.
- İrade-i Milliye*. 19 Teşrinievvel 1335.
- İstikbal*. 18 Eylül 1338.
- Sebülürreşâd*. 19/483 (4 Haziran 1337).
- TBMM Zabıt Ceridesi*.

Kitaplar

- Akman, Zekerîya. *Osmanlı'da Devlet Tekke Münasebetleri Meclis-i Meşâyih*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- Ayaydın, Rıdvan. "Bölüm 2". Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti. Ed. Ali Arslan ve Mustafa Selçuk. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Barkan, Ömer Lütfi. *İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar*. Haz. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2021.
- Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*. Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, C. 2, 1957.
- Beysanoğlu, Şevket. *Anıtlar ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*. Diyarbakır: Diyarbakır Belediyesi Yayınları, C. 2, 1990.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi, 1914-1918*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.
- Bozan, Oktay ve Ertekin, Abdüsselam. "Belgeler ve Tanıklarla Üstün Ailesi", *Sultanlar Şehri Silvan Eğitim-Kültür-Medeniyet*. Ed. Oktay Bozan vd. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Bozan, Oktay. *Millî Mücadele Dönemi'nde Diyarbakır 1918-1923*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Haz. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.

- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Türk İstiklâl Harbi I-Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Çelik, Recep. *Millî Mücadele'de Din Adamları I*. İstanbul: Emre Yayınevi, 2000.
- Çil, Yücel. *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- Denizli, Hikmet. *Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Dursunoğlu, Cevat. *Millî Mücadele'de Erzurum*. İstanbul: T.C. Ziraat Bankası Matbaası, 1946.
- Ehmedi Xasi. *Mewlid-i Nebiyyi'l-Qureysi*. Diyarbakır: Litografya Matbaası, 1899.
- Eken, Halit ve Ersevînc, Mine. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Dora Yayınları, 2017.
- Ekrem Cemilpaşa. *Muhtasar Hayatım*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2016.
- Erdeha, Kamil. *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Erzen, M. Said. *Dünden Bugüne Erzen Ailesi*. İstanbul, 2007.
- Evirgen, İbrahim Halil. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakırlı Öncü Şahsiyetler". *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*. Ed. Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız ve Mehmet Salih Erpolat. Elâzığ: Manas Yayıncılık, C. 3, 2019.
- Guse, Felix. *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*. Çev. Hakkı Akoğuz, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2007.
- Güven, Cemal. "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri". *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları 2019*. Ed. Mustafa Uslu vd. Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Günkut, Bedri. *Diyarbakır Tarihi*. Diyarbakır: Diyarbakır Basımevi, 1938.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı ve Modern Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İnan, Afet. *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kartın, Cengiz. "Binbaşı Noel'in Anadolu Misyonu Üzerine Bir Değerlendirme". *Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı*. Ed. Alev Duran. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Kırzıoğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi (Üç Cilt Bir Arada)*. Ankara: Kültür Ofset, 1993.
- Korkusuz, Şefik. *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakır Uleması*. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 1996.
- Korkusuz, Şefik. *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakır'da Maarif*. İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2009.
- Korkusuz, Şefik. *Diyarbakır Kadı, Müftü, Hattat ve Musikişinasları*. İstanbul: Toprak Kitap, 2014.
- Korkusuz, Şefik. *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*. İstanbul: Toprak Kitap, 2014.
- Köprülü, M. Fuat. *Anadolu'da İslâmiyet*. Haz. Mehmet Katar. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Köroğlu, Erol. *Propaganda or Culture War, Jihad, Islam and Nationalism in Turkish Literature During World War I*. Hollanda: Leiden University Press, 2016.
- Kutay, Cemal. *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972.

- Larcher, Maurice. *Kafkas Harekâtı (Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleeri 1)*. İstanbul: Omnia Yayınevi, 1932.
- Mardin, Şerif. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Memiş, Ekrem. *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*. Konya: Mimoza Yayınları, 1995.
- Melek, Ali ve Demir, Abdullah. *Dini Değerleri ile Diyarbakır*. Ankara: Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, 2009.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1920-1922)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2003.
- Öğün, Tuncay. *Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Öke, Mim Kemal. *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.
- Öke, Mim Kemal. *Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Öke, Mim Kemal. *Ermeni Sorunu (1914-1923)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Saral, Ahmet Hulki. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921)*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, C. 4, 1966.
- Sarıkoçuncu, Ali. *Millî Mücadele Din Adamları I-II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Selvi, Haluk. *Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- Selvi, Haluk ve Cırık, Bülent. *Millî Mücadele'de TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı, 2020.
- Sever, Tahsin. *1925 Hareketi Azadi Cemiyeti*. Ed. Yunus Dilkoçer. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2018.
- Şimşir, Bilal N. *Kürtçülük 1 (1787-1923)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017.
- Tanör, Bülent. *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Başbakanlık Basımevi, C. 2, 1973.
- Tanyol, Cahit. *Atatürk ve Halkçılık*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1981.
- Türk İstiklal Harbi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1973.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Yakut, Esra. *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- 158 Nolu Diyarbakır Şer'iyet Sicili. "1964 Nolu Müftü Defterleri"*. T.C. Kültür Bakanlığı Diyarbakır Müzesi.

Makale ve Tebliğler

- Arıburnu, Kemal. "Kurtuluş Savaşı Başlarında Ali Galip'in Hayınca Girişimi". *İdarecinin Sesi*, 9/6 (1990): 29-34.
- Atamer, Hamdi. "Kuvayı Milliyeye Katılanların Listesi". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 6 (1968): 33-34.
- Baykal, Bekir Sıtkı. "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri". *Bellekten*. 33/132 (1969): 517-575.

- Beysanoğlu, Şevket. "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 2/5 (1986): 487-504.
- Borak, Sadi. "Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 1/1 (1984): 269-292.
- Erendil, Muzaffer. "Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis Dolaylarındaki Muharebeler, Bitlis'in Kurtuluşu ve Atatürk". *Askeri Tarih Belgesi Dergisi*, 32 (1992): 103-119.
- Ergin, Cevat. "Geçmişten Günümüze Liceli Âlimler". *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu*. Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 321-342.
- Gökalp, Ziya. "İzmir Bayramı". *Küçük Mecmua*. 15, (11 Eylül 1338): 15-16.
- Gülmez, Nurettin. "İzmir'in İşgaline Tepki Olarak Gönderilen Telgraflar Üzerine Değerlendirme". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (2022): 275-304.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. "Derviş Gazi Bir Neslin Seferberlik Serencâmı". *Keşkül*, 35 (2015): 104-115.
- Kurt, Kadir. "Ayrılkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün Faaliyetleri ve Kapatılması". *Atatürk Dergisi*. 10/1 (2021): 99-132.
- Okur, Mehmet. "Millî Mücadele Yıllarında Ayrılkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclis-i Mebûsan'a ve TBMM'ne Gönderilen Protesto Telgrafları". *Atatürk Dergisi*. 4/4 (2005): 91-109.
- Oral, Mustafa. "Şeyh Senusi'nin Kemalist Misyonu". *Toplumsal Tarih*. 140 (2005): 68-75.
- Selvi, Haluk ve Cırık, Bülent. "Millî Mücadele'de Bitlis ve Çevresi (1918-1921)". *Akademik İncelemeler Dergisi*. 9/1 (2014): 205-231.
- Somel, Selçuk Akşin. "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır'da Sivil Devlet Eğitimi'nin Ortaya Çıkışı (1868-1908)". *Diyarbakır Tebliğleri Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*. Der. Bülent Doğan. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013, s. 139-158.
- Tütenk, Mustafa Akif. "1919 Mayıs'ında Diyarbakır'da Kurulan Milli Cemiyet ve Toplantıları". *Amid Dergisi*, 2 (1957): 325-338.
- Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase Politikası". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23 (2004): 303-318.
- Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 39 (2007): 425-463.

Ansiklopedi

Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi. İhsan Işık. 3. cilt. İstanbul: Elvan Yayınları, 2001.

Web Sayfası

[https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/3276/Haci-ibrahim-Efendi\(Ulug\).asp?LID=TR&ID=3276](https://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Yazar/3276/Haci-ibrahim-Efendi(Ulug).asp?LID=TR&ID=3276), son güncelleme 09 Eylül, 2022.

<http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2014/10/Madalyalar.pdf>, son güncelleme 13 Eylül, 2022.

<https://www.guneydoguguncel.com/diyarbakir-in-fikir-ve-ilim-oncileri-16/4519/>, son güncelleme, 8 Ekim, 2022.

Tezler

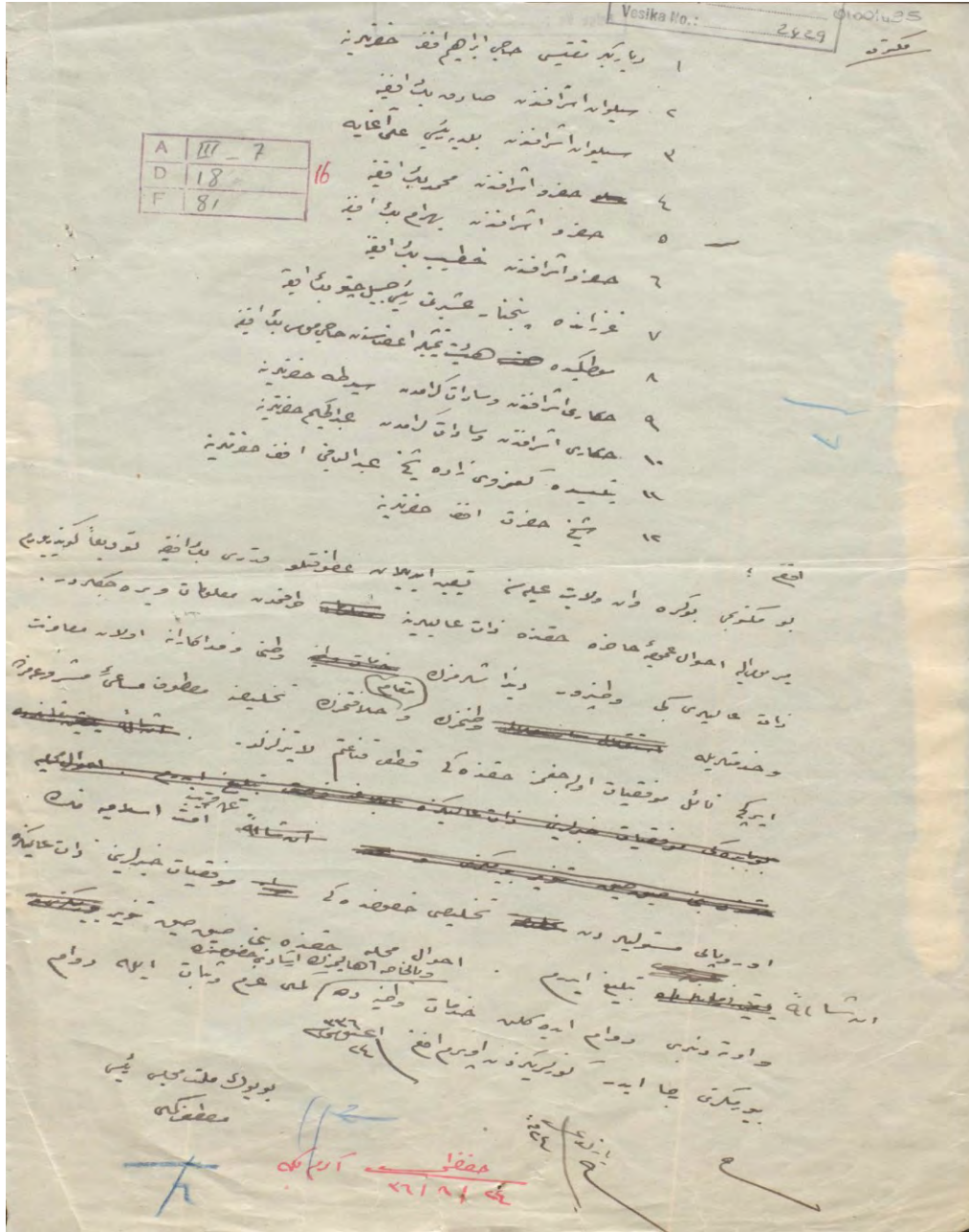
Elemana, Nagehan. *Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Şeyh Ahmed Senusi (1918-1924)*. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, 2020.

Gündoğdu, Murat. *Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019.

Köylü, Murat. *1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi ile Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.

EK 1. Mustafa Kemal Paşa tarafından Diyarbakır ve çevresindeki din adamları, eşraf ve aşiret reislerine gönderilen mektup (C.A: A:III-7, D:18, F:81.)

EK 2. Hâkimiyet-i Milliye: 14 Haziran 1921, No: 209/ Şeyh Ahmed es-Senûsî'nin Diyarbakır'dan gönderdiği Bayram Tebriği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cevabı

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Fahri ÖZTEKE | Batman Üniversitesi |
fozteke26[at]gmail.com | ORCID: 0000-0002-6852-2089**

15 Ağustos 1971'de Eskişehir'de doğdu. İlk ve ortaöğretimini burada tamamladı. 1995'te Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. Aynı yıl ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yapmaya başladı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tarih Eğitimi dalında yaptığı yüksek lisansı 2006 yılında bitirdi. 2017'de Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Çağdaş İslâmcı Bir Aydın: M. Şerafettin Yaltkaya" başlıklı tezi savunarak doktor unvanını kazandı. 2013 yılından itibaren Öğretim Görevlisi olarak görev yaptığı Batman Üniversitesinde 2018'de Doktor Öğretim Üyeliğine atandı. Millî Mücadele'de tarihi, Türk eğitim sisteminin modernleşmesi, yakın dönem din devlet ilişkileri ve modern dönemde Türk kadınına verilen haklar konusunda onlarca yazı kaleme aldı. Bu çalışmalarının sonunda 2022 yılı Ocak ayında Doçent oldu. Evli ve iki çocuk babası olup halen Batman Üniversitesi'ndeki görevini sürdürmektedir. Yükseköğretim kurumları dışında İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Adalet Bakanlığında birçok konferans verdi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerine yaptığı çalışmalarla da adından söz ettirdi.

**Assoc. Prof. Dr. Fahri ÖZTEKE | Batman University |
fozteke26[at]gmail.com | ORCID: 0000-0002-6852-2089**

He was born on August 15, 1971 in Eskişehir. He completed his primary and secondary education here. He graduated from Selcuk University, Faculty of Education, Department of History Teaching in 1995. In the same year, he started teaching at secondary schools. He completed his master's degree in History Education at Selcuk University Social Sciences Institute in 2006. In 2017, he defended his thesis titled "A Contemporary Islamist Intellectual from the Constitutional Monarchy to the Republic: M. Şerafettin Yaltkaya" at Anadolu University Institute of Social Sciences and earned his doctorate. In 2018, he was appointed as an Assistant Professor at Batman University, where he has been working as a Lecturer since 2013. He has written dozens of articles on the history of the National Struggle, the modernization of the Turkish education system, recent religion-state relations and the rights given to Turkish women in the modern period. At the end of these studies, he became an Associate Professor in January 2022. He is married with two children and is currently working at Batman University. Apart from higher education institutions, he gave many conferences at the Ministry of Interior, Ministry of National Defense and Ministry of Justice. He also made a name for himself with his studies on the Southeastern Anatolia Region.